

De Oude Ley

Jaargang 45
2023 nr. 3

KNNV
vereniging
voor veldbiologie
afdeling Tilburg

Colofon

De Oude Ley is het blad van de KNNV-afdeling Tilburg en wordt toegezonden aan alle leden. Bovendien ontvangen de leden het landelijke KNNV-blad 'Natura'.

Redactie

Redactie : Theo Peeters, Berry Staps en Marie-Cécile van de Wiel.

Opmaak : Berry Staps.

Omslag : Foto Bart Horvers, Vormgeving Joost Horvers

Redactieadres: Veldhovenring 27, 5041 BA Tilburg, secretaris@tilburg.knnv.nl
Tekst in een word-bestand; foto's, illustraties en kaartjes graag als losse bijlage meesturen.

Kopijdata voor de Oude Ley 2023: 20 februari, 22 mei, 21 augustus, 20 november.
ISSN: 1 381 – 852X | Oplage: 250 exemplaren (papier) en 200 digitaal.

Bestuur KNNV-afdeling Tilburg:

Voorzitter: vacature

Secretaris: Marie-Cécile van de Wiel
013 – 5436541 | secretaris@tilburg.knnv.nl

Penningmeester: Huub Claessen
06 - 24633736 | penningmeester@tilburg.knnv.nl

Excursies: Stella Wesel
06 - 27055446 | excursies@tilburg.knnv.nl

Eindredactie

Oude Ley: vacature

Coördinatoren van commissies en website

Excursiecommissie Stella Wesel

Cursuscommissie KNNV/IVN Marie-Cécile van de Wiel

Digitale media Berry Staps

Website www.knnv.nl/tilburg

Facebook <https://www.facebook.com/KNNVTilburg/>

Redactioneel	1
KNNV-Nieuws	2
Agenda	4
Nieuws uit de werkgroepen	8
Verslag excursie naar de Tikkebroeken	11
Nieuwe exoot in de Dongevallei	12
De staat van de Regte Heide	16
De Regte Heide, een goed gevulde cultuurhistorische koekentrommel	25
Autokabelvreters	38
Museumnieuws	40
Witte gij ut?	42

Redactioneel

Beste KNNV-leden,
Normaal staat hier het redactioneel, geschreven door Frans van den Heuvel.
Helaas, op 25 mei is hij overleden en op 2 juni hebben we afscheid van hem
genomen.
Bij het KNNV-nieuws leest u een herinnering aan hem.

Voor deze Oude Ley geldt: lees deze met plezier, ga mee op excursie en geniet van
een hopelijk niet al te droge, warme zomer.

Marie-Cécile van de Wiel

In herinnering

Op 25 mei jl. is ons bestuurslid Frans van den Heuvel overleden. We wisten wel dat hij erg ziek was maar ineens is het dan toch definitief. Frans heeft sinds januari 2018 deel uitgemaakt van het bestuur. Hij ging graag mee op excursie en genoot van de natuur.

Als bestuurslid was hij verantwoordelijk voor de eindredactie van de Oude Ley. Voortvarend, zoals hij was, pakte hij de organisatie hiervan op en hij was streng in data en planning. Zodoende kwam de Oude Ley steeds op tijd bij je in de bus of in de mail. Tijdens de bestuursvergaderingen nam Frans de voorzittersfunctie op zich. Door zijn bestuurservaring hielp hij ons in het nemen van besluiten.

We danken Frans voor zijn inzet voor de KNNV.

We wensen Thérèse, Marion, Robin en Flynn veel sterkte.

Frans bij het 85 jarig bestaan KNNV-Tilburg (Foto Marcelle Leone)

Cursussen

Als je deze Oude Ley leest, zijn er inmiddels al drie cursussen succesvol afgerond. Bij de cursus 'vliesvleugeligen' en 'dagvlinders' waren steeds 10 deelnemers. De cursus over de geomorfologie van heide en stad had 25 deelnemers. Er is nog één cursus gepland in september: spinnen. Deze wordt gegeven door Andrea Dekkers.

Aanmelden kan via www.knnv.tilburg.knnv.nl. Misschien tot in september!

Moerenburg-weekend

Vereniging Behoud Moerenburg viert feest op zondag 17 september 2023! Het is dit jaar 50 jaar geleden dat de voorloper van de Vereniging Behoud Moerenburg, namelijk de Knotwilgengroep, werd opgericht in café Zomerlust.

Vanuit de VBM worden verschillende activiteiten gecoördineerd waar vele vrijwilligers bij betrokken zijn. Zo is er de knotgroep, die het onderhoud van de karakteristieke knotwilgen in Moerenburg verzorgt, de natuurwerkdag die jaarlijks begin november georganiseerd wordt, de vogelmonitorgroep die de vogelstand in de gaten houdt en de uilenwerkgroep die de uilen in het gebied beschermt door uilenkasten te plaatsen, te onderhouden en te monitoren.

Kortom: de VBM heeft een warm hart voor die kleine groene postzegel net buiten de stad waar veel stad- en buurtgenoten genieten van rust en ruimte.

In het weekend van 16 en 17 september 2023 wordt daarom Landschapspark Moerenburg extra in het zonnetje.

Op zaterdag 16 september vindt bij Allemans aan de Kommerstraat een minisymposium plaats voor genodigden van de samenwerkingspartners van VBM. Daar wordt de stand van de natuur in Moerenburg gepresenteerd en staan de mogelijkheden voor een toekomstige visie centraal.

Aan deze bijeenkomst verleent de KNNV-afd. Tilburg haar medewerking.

Op zondag 17 september zijn er tussen 11.00 en 16.30 op allerlei plaatsen in Moerenburg activiteiten voor iedereen die het 50-jarig lustrum mee wil vieren. Zo vindt een expositie plaats met werk van lokale kunstenaars en wordt er in Moerenburg geschilderd op locatie. Daarnaast is er aandacht voor archeologische vondsten en zijn er demonstraties schapen drijven. Ook is het mogelijk samen met een gids een wandeling langs het Natuurleerpad te maken en bij natuurspeeltuin de Takkenbende wordt een speciale activiteit voor kinderen georganiseerd. En natuurlijk is er ook theater en muziek! Vanaf café Zomerlust zullen huifkartochten starten langs de verschillende locaties.

<u>Datum</u>	<u>Onderwerp</u>
7 juli	Wandeling door o.a. Wandelbos en Oude Warande
22 juli	Wandeling door het Soerendonks Goor
11 augustus	Kerkpad Kampina
26 augustus	Wandeling De Flaes en het Goor
15 september	Herfstwandeling in Nieuwkerk en de Regte Heide
30 september	Excursie naar Plateaux Hageven

Afspraken KNNV-excursies in verband met het coronavirus

Actuele informatie vind je op de website van de KNNV-afdeling Tilburg onder 'Agenda'. We hanteren de volgende afspraken:

- Vooraf aanmelden bij de excursieleider -binnen de aangegeven periode- is noodzakelijk: geef je naam en telefoonnummer door, liefst per e-mail.
- Deelnemen aan een activiteit is geheel op eigen risico.

Toelichting op de agenda

KNNV-excursies zijn in principe bestemd voor KNNV-leden. Wil je deelnemen maar ben je geen lid, neem dan contact op met het secretariaat (☎ 013 - 5436541). Het is verder gewenst mee te nemen: verrekijker, loep en bij langere excursies eten en drinken. Bij extreem slecht weer kan de excursieleider besluiten de excursie niet door te laten gaan. Bel bij twijfel de excursieleider. Ook voor nadere informatie kunt u bij hem/haar terecht. De vermelde starttijd is het tijdstip van vertrek op de aangegeven verzamellocatie. De vermelde eindtijd is het globale tijdstip waarop de activiteit beëindigd wordt, de terugreis is hierin niet inbegrepen. Het is de bedoeling dat het startpunt van meerdere excursies bereikbaar is met de fiets of met het openbaar vervoer. Maar soms is de auto het aangewezen vervoermiddel. Wij adviseren voor de meerrijders een vergoeding van € 0,30 per kilometer per auto. Heb je wensen om eens naar een bepaald gebied te gaan, of een bepaald thema, of andere ideeën, laat het ons weten, zodat wij deze wensen in ons programma kunnen opnemen. Hopelijk tot ziens op één van onze excursies.

7 juli Vrijdag

Onderwerp	Wandeling door o.a. Wandelbos en Oude Warande
Tijd	10.00 – 12.00 uur.
Locatie/Vertrek	Kruispunt Wandelboslaan / Taxandriabaan bij de ijscoman voor het Wandelbos.
Contact	Aanmelden van 29 juni t/m 5 juli bij Stella Wesel (✉ excursies@tilburg.knnv.nl).
Omschrijving	Cor Kuijstermans is zeer regelmatig in de omgeving van het Wandelbos en de Oude Warande te vinden om te kijken naar de flora. Hij heeft ons uitgenodigd om met hem mee te gaan en te kijken naar diverse algemeen voorkomende planten maar ook naar bijzondere planten zoals een paar monumentale bomen en o.a. de Onderaardse klaver. Maar we hebben ook aandacht voor de fauna en met name de Siberische grondeekhoorn.

22 juli Zaterdag

Onderwerp	Wandeling door het Soerendonks Goor
Tijd	9.00 uur – 14.00 uur
Locatie/Vertrek	AaBe terrein. Wethouder van Ierlandstraat. (achter de Praxis)
Contact	Aanmelden van 13 t/m 20 juli bij Stella Wesel (✉ excursies@tilburg.knnv.nl).
Omschrijving	Het Soerendonks Goor werd ondanks heftige protesten in 1957 ontgonnen. In 1957 werd het Goorgemaal in gebruik genomen, met de bedoeling om 40 ha natuurgebied te ontginnen. Die onderneming werd geen succes. Twintig jaar later werd de ingreep teruggedraaid. Staatsbosbeheer werkt hier met succes aan vershraling van de graslanden. Natuurgebied 'Het (Soerendonks) Goor' bestaat uit een grote waterplas met aansluitend een moerassig gebied, dat wordt doorstroomd door de Strijper Aa. Het gebied wordt beheerd door Staatsbosbeheer. De plas is rijk aan watervogels, die kunnen worden waargenomen vanuit een vogelkijkhut aan de rand van de plas: dit is ons vertrekpunt. Het Goor bestaat overwegend uit elzen en berkenbroekbos, met kleinere oppervlakten rietmoeras/struweel/ruigte bij de waterplassen.

11 augustus Vrijdag

Onderwerp	Kerkpad Kampina
Tijd	9.00 -13.00 uur.
Locatie/Vertrek	AaBe terrein. Wethouder van Ierlantstraat. (achter de Praxis)
Contact	Aanmelden van 2 t/m 9 augustus bij Stella Wesel (✉ excursies@tilburg.knnv.nl).
Omschrijving	<p>Vanaf 1600 liepen de bewoners van landbouwenclave Balsvoort elke zondag door weer en wind over dit pad om naar de kerkdienst in Boxtel te gaan. Vandaar de naam van deze wandeling. In het gebied was een afvoersloot die er voor zorgde dat het water snel afgevoerd werd en de voormalige landbouwenclave De Hoge Hei droge voeten hield. Toen deze landbouwenclave verdween, sloot Natuurmonumenten de sloot af. Hierdoor blijft het water op de Kampina.</p> <p>We wandelen door een voormalig productiebos en langs de Beerze, dit gebied behoort alweer tientallen jaren tot natuurgebied Kampina. De cultuurhistorie van het gebied is mede door de lanen zichtbaar gebleven.</p>

26 augustus Zaterdag

Onderwerp	De Flaes en het Goor, De Utrecht, Lage Mierde
Tijd	18.30 tot 21.30 uur.
Locatie/Vertrek	AaBe terrein. Wethouder van Ierlantstraat. (achter de Praxis)
Contact	Aanmelden van 17 t/m 24 augustus bij Stella Wesel (✉ excursies@tilburg.knnv.nl). Excursieleider is Jan Cortens.
Omschrijving	<p>In het midden van Landgoed De Utrecht bevinden zich enkele grote vennen:</p> <p>De Flaes en Het Goor. Tijdens deze laatzomeravond gaan we op zoek naar trekvogels die zich verzamelen voor hun grote tocht zuidwaarts.</p>

15 september Vrijdag

Onderwerp	Herfstwandeling in Nieuwkerk en de Regte Heide
Tijd	09.00 – 14.00 uur.
Locatie/Vertrek	AaBe terrein. Wethouder van Ierlantstraat. (achter de Praxis)
Contact	Aanmelden van 6 t/m 13 september bij Stella Wesel (✉ excursies@tilburg.knnv.nl). Excursieleider is Jan Cortens.
Omschrijving	<p>Aan de grens tussen het Nederlandse Goirle en het Belgische Poppel ligt het oude klooster Nieuwkerk, ver afgelegen van eender welke woonkern. Ideaal gebied om te verkennen in de herfst met paddenstoelen, trekvogels en de laatste bloeiende planten.</p>

Zaterdag 30 september

Onderwerp	Excursie naar Plateaux Hageven
Tijd	09.00 – 15.00 uur.
Locatie/Vertrek	AaBe terrein. Wethouder van Ierlantstraat. (achter de Praxis).
Contact	Aanmelden van 21 t/m 28 september bij Stella Wesel (✉ excursies@tilburg.knnv.nl).
Omschrijving	Het Plateau Hageven is een mozaïek van verschillende soorten natuur. Heide en bos, landduinen en beekdalen, vennen en vijvers wisselen elkaar af. Het Turfven is een restant van een ringven, een uiterst zeldzaam type ven, waar hoogveenontwikkeling als een dik tapijt op het wateroppervlak ligt. Het gebied is aangekocht in 2004, het beheer is sindsdien gericht op het herstel van de hoogveenontwikkeling. De omliggende hooilanden worden omgevormd naar heischrale graslanden. Er komen Insecten zoals graafwespen en zandloopkevers, vlindersoorten zoals de Heivlinder en het Heideblauwtje en diverse libellensoorten als Kempense heidelibel, Bandheidelibel, Beekoeverlibel. Ook botanisch interessante soorten van de natte heide: Beenbreek, Snavelbies, Klokjesgentiaan met het Gentiaanblauwtje en Zonnedauw.

Gentiaanblauwtje (foto F. v Boxtel)

Fotowerkgroep

Wist u dat: De KNNV ook een gezellige en actieve fotowerkgroep heeft? Iedere 4e dinsdag van de maand komen we bij elkaar in Natuurmuseum Brabant en 1x per maand gaan we op zaterdagochtend fotograferen. Iedereen heeft inspraak in wat we doen en waar we naar toe gaan. Graag willen we de leden van de KNNV-afdeling Tilburg van harte uitnodigen om eens kennis met ons te komen maken en een aantal keren mee te gaan fotograferen. Vervolgens bespreken we de foto's op de eerstvolgende werkgroepavond (elke 4e dinsdag van de maand). We beginnen dan om 20.00 uur en dat duurt tot uiterlijk 22.00 uur. Heb je belangstelling, weet je iemand die hierin geïnteresseerd is of ben je zelf gewoon nieuwsgierig: schroom niet, je bent van harte welkom. Je kunt contact opnemen via de mail op [✉ fotos@tilburg.knnv.nl](mailto:fotos@tilburg.knnv.nl).

Wil je ook zo'n mooie foto maken, kom naar de Fotowerkgroep (foto A. van Rijsewijk)

enquête website KNNV- afdeling Tilburg

Resultaten enquête website KNNV-afdeling Tilburg in april 2023

De website van de KNNV is enige jaren geleden geheel vernieuwd. Er is een nieuwe styling (hoe ziet het er uit) gemaakt en er zijn meer mogelijkheden beschikbaar gekomen om te communiceren met de gebruikers. Na enige tijd is het nuttig om te onderzoeken of de website aan de wensen van de gebruikers voldoet. Daarom is een enquête gestart onder de gebruikers van de website.

De enquête is opengesteld van 1 - 28 april 2023.

Aantal ontvangen reacties: 22

Hierbij de resultaten:

-Ken je de website 'www.tilburg.knnv.nl' ?

Ja: 19

Nee: 3

-Bezoek je de website wel eens?

Ja: 19

Nee: 3

-Als je de website wel eens bezoekt, hoe vaak is dat?

Nooit: 3

Zelden: 4

Af en toe: 11

Regelmatig: 4

-Wat is de reden van het bezoek?

Oude Ley lezen: 10

Agenda raadplegen: 15

Nieuwsitems lezen: 14

Vragen stellen aan bestuur: 0

Rapporten of verslagen inzien: 9

Informatie over werkgroepen zoeken: 8

Anders: 3 (aanmelden cursus)

-Kun je vinden wat je zoekt op de website?

Ja: 17

Nee: 1

Anders: 4

-Ik lees de website nooit en de site zit niet in mijn systeem.

-Ik vind het prettiger om van papier te lezen.

-website is niet in de lucht, kan hem tenminste niet openen

-Wat verwacht je van de website?

-Dat die up to date is

-Een actuele agenda

-Informatiepunt van de afdeling

-Actuele informatie over KNNV en natuurzaken

-Dat deze makkelijk en overzichtelijk is

-Makkelijk zoeken/duidelijkheid

-De website voldoet best aan mijn verwachtingen.

-Wat heb je als goed ervaren op de website?

-De Oude Ley en de afdelingsnieuwsbrieven

-Alle informatie die ik zoek, kan ik vinden. Misschien wat meer tabbladen

-Terugvinden van publicaties en Oude Ley-nummers

-Duidelijke overzichtelijke info en goed leesbaar

-Aankondigingen cursussen en nieuws

-Tegenwoordig is er meer info te vinden dan vroeger

-Geen mening

-Ben er erg tevreden over

-Wat kan beter?

-Bij excursies aangeven wat de zwaarte en beloopbaarheid is van de gebieden.

-Homepage: verhouding van de foto's tegenover de tekst vind ik niet mooi.

-Ik wil graag een signaal-mailtje als er iets toegevoegd wordt of een nieuws melding

-Ik kon een bepaald verslag niet oproepen

-Ik zou het zo niet weten

-Vind de website best goed zo.

-Zijn er zaken die je nog mist op de website?

-Zie antwoord bij 'Wat kan beter'

Conclusie:

- Er hebben 22 mensen de moeite genomen om de enquête in te vullen. Dank daarvoor. De resultaten geven een globale indicatie van het gebruik vd website.
- Van de 22 mensen zijn 3 mensen die de website niet kende en daardoor niet gebruikte. Dat is 15 %. Reden om de website in een volgende Oude Ley onder de aandacht te brengen.
- 7 van de respondenten bezoeken de website zelden of nooit. Dat is 32%. In de volgende Oude ley willen hier nog wat aandacht aan geven.
- De meeste respondenten weten de informatieve aspecten van de website goed te vinden. De mogelijkheid om contact op te nemen met het bestuur wordt nog niet benut (of er was geen reden)
- Ook het aanmelden voor de cursussen wordt goed gebruikt
- 23% van de respondenten heeft aangegeven dat ze niet hebben gevonden wat ze zochten. Dat is relatief veel. We gaan kijken of we dat percentage omlaag kunnen krijgen.
- De gebruikers vinden betrouwbaarheid (up to date, actuele info, duidelijkheid) belangrijk.
- De gebruikers hebben goede ervaring met de website. (vindbaarheid, duidelijkheid meer info beschikbaar)
- Er zijn ook goede tips binnengekomen ter verbetering. Voor zover die binnen onze mogelijkheden vallen zullen we die meenemen. Andere verbeteringen worden besproken met de landelijke organisatie. Eventuele invoering daarvan is afhankelijk van wenselijkheid op landelijk niveau.

Nogmaals dank voor de mensen die hebben gereageerd op de enquête. Mocht je nu alsnog iets op te merken hebben op de website, onjuistheden, onvolkomenheden, ontbrekende zaken, dan kun je altijd een reactie geven in de contactvraag. De resultaten van de enquête zullen ook besproken worden met de landelijke beheerder van de KNNV.

KNNV Tilburg
vereniging voor veldbiologie

Naar KNNV.nl Kennisbank Contact **Lid worden**

Agenda Nieuws Werkgroepen Cursussen Publicaties en fotoalbum Over ons Q Zoek

KNNV Tilburg

Welkom op de website van de KNNV-afdeling Tilburg

Leden van de KNNV-afdeling Tilburg zijn vaak buiten te vinden: we gaan samen op excursie, inventariseren en onderzoeken (natuur)gebieden en houden openbare excursies voor niet-leden. Maar ook binnen zijn we actief: we houden lezingen, geven cursussen en organiseren avonden met de leden van een werkgroep. Wil jij ook samen de natuur beleven en ontdekken? Kom gerust eens kijken en meedoen met één van de vele activiteiten of een werkgroep. En wie weet; misschien word je wel lid van de KNNV-afdeling Tilburg. Dat kan voor €30,00 per jaar.

Verslag excursie naar de Tikkebroeken

Jannie Habraken

**Nat, Natter,
Natst**

Op zaterdag 18 maart jl. vertrekken we op een mooie, zonnige en zachte lentemorgen met 14 deelnemers richting Kasterlee. Het is even zoeken voordat we in de buurt van priorij Corsendonck het beginpunt van de wandeling vinden. Maar met behulp van telefonisch overleg tussen Stella en onze Belgische gids Jan én de routeaanduiding van Google, vinden we met enige vertraging de toegang tot dit landelijke gebied. Jan leidt ons gedurende ruim 2 uur door dit bijzondere en rustige gebied. We volgen een route langs én vooral door een nat gebied. Gelukkig heeft het merendeel van de deelnemers laarzen aan. Daar wandelen zonder laarzen zou menigeen natte voeten opgeleverd hebben. We lopen namelijk regelmatig over paden, die helemaal onder water staan. We passeren ook de nodige waterplassen. Een deel van deze plassen is ontstaan door het afgraven van turf in eerdere tijden. Kikkers hebben op sommige plekken al veel eieren gelegd in het ondiepe water. Het ziet er mooi uit de zon schijnt op het water vol met kikkerdril en overal zien we opkomende plantsprietten. Hier en daar groeit en bloeit de gele Gaspeldoorn. In de bosjes kleurt de Gagel roodbruin. Af en toe zijn vogels hoorbaar, o.a. Pimpelmezen, Meerkoetjes, Roodborstjes. Een Blauwe reiger vliegt opgeschrikt weg tussen de bomen. De Rode Loop slingert door het natuureservaat. Op veel plekken is het riviertje buiten de oevers getreden. Helaas laat de IJsvogel verstek gaan. Maar dat geldt gelukkig niet voor de Blauwborst. Want Jan weet waar ze zitten. We wachten een tijdje aan de rand van het gebied, aan het water, waarin wat verder weg Gagel en kleine berkenboompjes staan. En jawel hoor, na enige tijd rustig wachten, laat de Blauwborst zich zien. Eerst wat verder weg, en later wat dichterbij, boven in een berkenboompje en daarmee is de excursie helemaal geslaagd!

Blauwborst (foto F. v Boxtel)

Nieuwe exoot in de Dongevallei

Guido Stoker

Aanleiding

In 2009-2010 hebben Peter van Ruth en ik een gebiedsdekkende inventarisatie gemaakt van de planten in de Dongevallei (gem. Tilburg). In 2013, tijdens de 1313-soortendag, hebben verschillende flora-specialisten dit nog eens dunnetjes overgedaan. In de jaren erna werden soms nog weer nieuwe plantensoorten aangetroffen. Vaak waren dat exoten of verwilderde tuinplanten. Tot 2020 is in de Dongevallei (van spoorlijn tot kanaal) het voorkomen van 369 verschillende (hogere) vaatplanten vastgesteld. Het is nu dus ruim 10 jaar geleden dat er in de Dongevallei een floristische inventarisatie is uitgevoerd. Er is in dat decennium veel veranderd: klimaatwijziging, stikstofcrisis, verdroging en vermoerassing, peilverhoging van de Donge, waterkwaliteitsproblematiek ondermeer door toename ganzenmest en wijzigingen in het beheer (minder Schotse hooglanders) en last but not least de vestiging van exotische flora-elementen en tuincultivars. Zoals wellicht bij een aantal lezers bekend, ben ik bezig met het schrijven van een boek over de biodiversiteit van de Dongevallei e.o. Daarbij maak ik om verschillende redenen onderscheid in de periode vóór en na 2020. Ik vind het om bovenvermelde argumenten interessant om dit en volgend jaar de flora en vegetatie van de Dongevallei e.o. opnieuw onder de loep te nemen.

Botanische schraallandjes

Vanaf 2019 zag ik in de waardevolle natte zeggenvegetaties in de Dongevallei de Gele bieslelie (*Sisyrinchium californicum*) sterk opkomen. Ik heb daarover al eerder (Stoker 2020) in een KNNV-rapportage bericht. De permanent natte plekken waar dit (overigens zeer fraaie) lisje voorkomt, worden gekenmerkt door stagnerend regenwater dat na hevige regenval niet meteen kan wegstromen. Op die groeiplaatsen komt veel *Sphagnum* (veenmos) tot ontwikkeling, waardoor er sprake is van initiële veenvorming. De ter plekke karakteristieke kleine zegge-soorten (Dwergzegge, Geelgroene zegge, Sterzegge, Zwarte zegge en Zompzegge) en Veelstengelige waterbies worden als gevolg van de vermeerdering via wortelstokken en een rijkelijke zaadval door deze invasieve exoot langzaam verdrongen.

Tijdens mijn inventarisatieronde in mei kwam ik in de Dongevallei in hetzelfde vegetatietype waar de Gele bieslelie floreert voor het eerst ook de Zwarte appelbes (*Aronia x prunifolia*) tegen. De plant, behorende tot de rozenfamilie, viel tussen het frisgroene veenmos en de verdorde bladmassa van de zeggen en biezen van het voorgaande jaar op door de witte, tuilvormige bloemschermen (fig.1). De hoogte varieert van 0,30–3,00m. Het is een fanerofyt, dwz. de plant bezit een houtige-struikachtige levensvorm met overwinteringsorganen >50cm boven maaiveld.

De eivormige bladeren zijn donkergroen, aanvankelijk behaard, maar later kaal en op de middennerf bevindt zich een rij roodachtige klieren. De bloeitijd is mei-juni. De plant heeft pitvruchten; de bolvormige bessen (die ik nog niet gezien heb) zijn 6-8mm groot. Eerst zijn ze roze-rood, later worden ze bijna zwart.

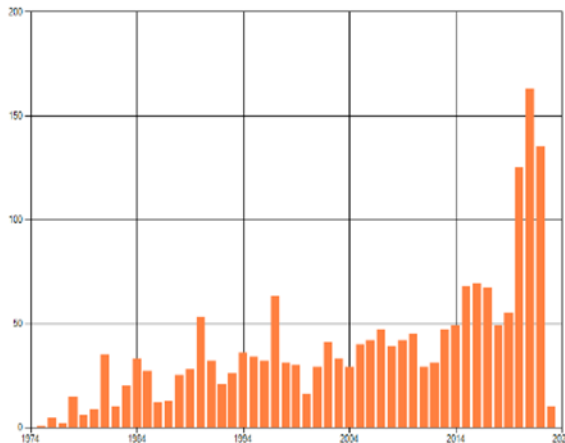
Figuur 1. Zwarte appelbes in de Dongevallei. (foto G. Stooker)

Ecologie

In de FLORON-verspreidingsatlas wordt de Zwarte appelbes plaatselijk vrij algemeen in de laagveengebieden van Laag-Nederland genoemd; elders (op de pleistocene zandgronden) wordt de soort slechts zeldzaam aangetroffen. In ieder geval verlangt de plant zonnige plekken op natte of vochtige, voedselarme, zwak zure bodems (zand, leem en veen). De preferente groeiplaatsen wordt omschreven als: laagveenmoerassen en veenmosrietland, vochtige heide, de binnenduinrand en langs bospaden en bosranden. In de Dongevallei zijn een aantal zeggenrijke moerasschraallandjes aanwezig die elk jaar grotendeels worden gemaaid. Zwarte appelbes lijkt wat drogere plekken te prefereren die vooral gekenmerkt worden door ruigte- en struweelontwikkeling als gevolg van minder intensief maai- of grasbeheer. Logisch: planten met overwinteringsorganen op een halve meter hoogte verdragen een jaarlijkse maaibeurt niet zo goed.

Herkomst en verspreiding

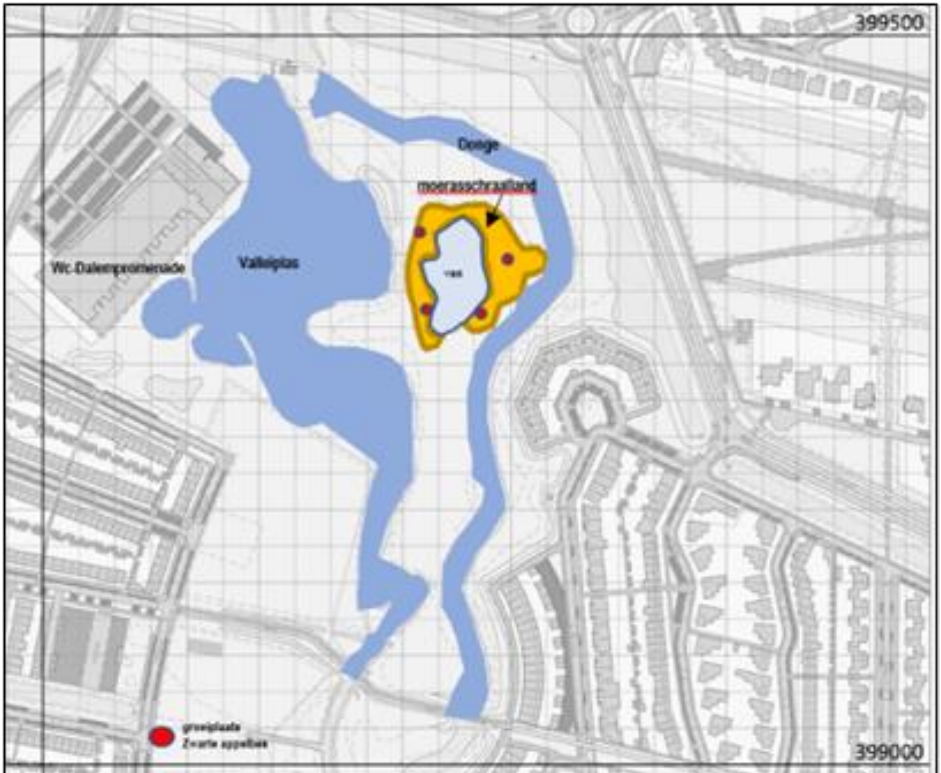
De Zwarte appelbes is een bastaard van twee Noord-Amerikaanse soorten. Omdat de plant zich al >100 jaar in Europa heeft kunnen handhaven, wordt deze als ingeburgerd beschouwd (neofiet). De plant is vanwege de sierteelt opzettelijk in Nederland geïntroduceerd (1892). In ons land wordt voor het eerst in 1911 (DLN-15) en 1915 (DLN-20) melding gemaakt van de soort in natuurlijke biotopen. Het is inmiddels in Nederland beslist geen zeldzame soort meer. Het 'exotenpaspoort' in het Nederlands Soortenregister geeft de toename sinds 1975 weer (fig. 2). Duidelijk is dat de Zwarte appelbes landelijk na 2020 een explosieve toename kent. De oorzaak daarvan is niet bekend. In ieder geval werd de soort vóór 2020 niet in de Dongevallei aangetroffen.

Figuur 2. Toename van Zwarte appelbes (uurhokken per jaar).

Bestrijding wel/niet?

In Europa geldt voor de plant de volgende status: 'Recently expanding and forming a risk in especially freshwater-swamps'. Weeda stelt in de Oecologische Flora (2) dat de struik 'zo snel groeit dat deze door alleen te maaien niet kan worden gestuit'. Het Praktijkadvies Invasieve Exotische planten, struiken en bomen van de VBNE (Vereniging van Bos- en Natuureigenaren) beschouwt Zwarte appelbes als een langlevende invasieve exoot. Zij adviseren daarom de plant met wortel en tak uit te roeien. Dergelijke invasieve planten moeten in ieder geval in de gaten gehouden worden (monitoren) om te kunnen beoordelen of deze een bedreiging gaan vormen voor de kenmerkende inheemse flora. Ik ben van de soort tijdens mijn voorjaarsronde in de Dongevallei ongeveer 25 exemplaren tegengekomen, verdeeld over een viertal plekken, allemaal in deelgebied Valleiplas Dalem (fig. 3).

Figuur 3. Verspreiding Zwarte appelbes in de Dongevallei in 2023

Actieve bestrijding is vanwege het geringe aantal planten nu nog goed mogelijk. Omdat de verspreiding van de soort grotendeels wordt gerealiseerd door bes-etende vogels en de uitbreiding terplekke via wortelstokken geschiedt, lijkt dat echter dweilen met de kraan open.

Literatuur

- Duistermaat, H., 2020. Heukels' Flora van Nederland, 24e editie. - Noordhoff & Naturalis Biodiversity Center.
- NDFD & FLORON, 2019. Verspreidingsatlas Vaatplanten. - FLORON-database.
- Siebel, H.N. & A. Reichgelt, 2020. Praktijkadvies invasieve exotische planten. - VBNE.
- Springer, L.A., 1915. Aronia. - De Levende Natuur 20: 259.
- Stooker, G.A.C.R., 2010. Natuur in de Dongevallei, deel 2. Vegetatiebeheer. - KNNV-afd. Tilburg.
- Stooker, G.A.C.R., 2020. Invasieve plantensoorten in de Dongevallei. - KNNV-afd. Tilburg.
- Weeda, E.J., et al., 1987. Nederlandse Oecologische Flora 2; wilde planten en hun relaties. - KNNV-Utrecht, blz. 96.

De staat van de Regte Heide

Barbara v/d Par, Maarten de Bruin, Berry Staps & Jan de Jong

Natuur onder druk

De natuur in Nederland staat onder druk. De provincie Noord-Brabant heeft de kwaliteit van alle Natura 2000 gebieden in kaart gebracht. Door middel van een Natuurdoelanalyse (NDA) in kaart gebracht. Met belangstelling heeft de pluggroep Regte Heide deze NDA gelezen. Het is een lijvig rapport van 162 pagina's en is op sommige plaatsen vrij technisch geschreven. Een paar leden van de pluggroep hebben een poging gedaan om dit lijvige rapport in begrijpende taal weer te geven. Omdat die samenvatting toch nog 12 pagina's omvat is voor deze Oude Ley een nog kortere versie gemaakt.

Regte heide & Riels Laag

De Regte Heide en het Riels Laag vormen een Natura-2000-gebied. Het landschap is uniek voor Nederlandse begrippen omdat het een aaneengesloten, samenhangend beekdal- en heidelandschap is van beek tot flank. Het bevat alle elementen (habitattypes) van dat landschap. Elk habitatype is gerelateerd aan een bepaald natuurdoel. Voor een Natura2000-gebied wordt gestreefd om dat natuurdoel te behalen. Om de status van de kwaliteit van het Natura2000-gebied te bepalen is een Natuurdoelanalyse (NDA) gemaakt. Op basis van die analyse is bepaald welke natuurherstelmaatregelen genomen moeten worden om de natuurdoelen te realiseren. De NDA is een advies en geen plan. Middels de natuurdoelanalyse wil de provincie Noord-Brabant antwoord krijgen op de volgende vragen:

1. Wat is de huidige situatie van alle voor dit gebied aangewezen habitats en soorten?
2. Welke maatregelen moeten genomen worden om instandhouding of verbetering mogelijk te maken.

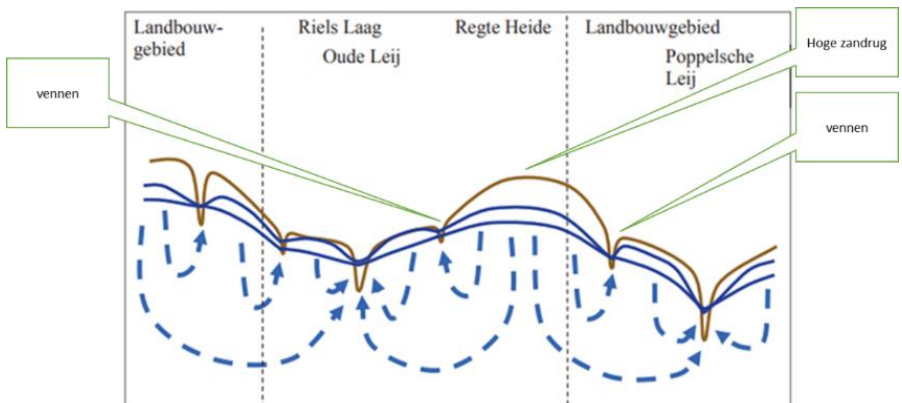
(foto uit het Originele rapport)

Ligging en kenmerken van het gebied

De Regte Heide ligt als een hoge langgerekte zandrug tussen het beekdal van de Oude Leij en de Poppelsche Leij (zie fig.1). Door de uitstroom van regenwater vanuit de hogere delen vormen zich vennen in de lagere delen (zie fig. 2).

Figuur 1. Ligging van vennen (met toponiemen) (Bron: van Baar, de Haan & Casteleins 2021).

Figuur 2. Dwarsdoorsnede Regte Heide & Riels Laag (Tawu 2008a).

Habitattypen

Er komen diverse habitattypen voor op de Regte Heide & Riels laag. De habitattypen die het meest voorkomen worden hieronder beschreven.

Zwak gebufferde vennen

Het water in een zwakgebufferd ven is voedselarm, bevat een beetje mineralen en is daarom niet echt zuur. De oorzaken voor de lichte buffering zijn verschillend. Bijvoorbeeld door instroom van water uit de heidevelden, het toestromen van grondwater of de aanwezigheid van een lemige bodem. De kwaliteit gaat de laatste jaren hard achteruit. Stikstofdepositie is te hoog en verdroging is een probleem. Met steenmeel wordt geprobeerd om de bufferstoffen aan te vullen zodat de lokale grondwaterstroom ook basischer wordt. De drainerende werking van de Poppelsche Leij, vermesting door stikstof of door pleisterende ganzen kan de ontwikkeling negatief beïnvloeden. Uit de NDFD-data blijkt dat er een indicatie is van een verslechterde kwaliteit van specifieke soorten voor dit habitatype. In dit habitatype is sprake van verstoring door menselijk gebruik (recreanten, loslopende honden en lichtverstoring).

Zure vennen

Dit habitatype omvat poelen en meren met zuur water en veenmodder op de bodem. In ons land betreft het zo goed als uitsluitend door regenwater gevoede heidevennen. Het water van deze poelen en meren is van nature zeer voedselarm en kan door humuszuren bruin gekleurd zijn. De huidige kwaliteit is als matig beoordeeld en de trend als negatief door verdroging en stikstof-depositie. De grondwaterstand komt bij enkele vennen in het voorjaar 15-40 cm en in de zomer 50 tot 85 cm onder het optimale niveau. Op dit moment is het te droog om aan de vereisten van zure vennen te voldoen. Volgens de prognose zal de stikstofdepositie in 2030 zo groot zijn dat meer dan de helft van het oppervlak sterk overbelast is. Het andere deel is matig overbelast. In het beheerplan (2017) is aangegeven dat destijds 4 van de 11 typische soorten voorkomen en één typische soort mogelijk voorkomt.

Vochtige heiden (hogere zandgronden)

Kenmerkend is de hoge bedekking van gewone Dophei. Vochtige heide komt in ons land zowel op zandgronden voor als in het laagveen. De huidige kwaliteit is als matig beoordeeld over grotere delen omdat de heide sterk vergrast is door verdroging en stikstofdepositie. Vochtige heiden komen voor op voedselarme, natte tot zeer vochtige, zure standplaatsen. De Regte Heide & Riels Laag is op dit moment te droog om nog aan de vereisten van vochtige heide te voldoen. De grondwaterstand komt bij enkele vennen in het voorjaar 20 cm en in de zomer 10 tot 50 cm onder het optimale niveau. Volgens de prognose is de stikstofdepositie in meer dan de helft van de oppervlakte niet overbelast. Een deel is licht tot matig belast en het andere deel is naderend overbelast. De afgelopen jaren zijn verschillende maatregelen genomen om de kwaliteit te verbeteren. De maatregelen hebben zichtbaar effect waardoor de vergassing wordt tegengegaan. In het beheerplan (2017) is aangegeven dat destijds 9 van de 13 typische soorten voorkomen. Het Gentiaanblauwtje komt niet meer voor.

Droge heiden

Dit habitatype wordt gedomineerd door Struikhei al dan niet in combinatie met andere dwergstruiken, grassen en mossen. Droge heiden komen in Nederland voor op matig droge tot droge, kalkarme zure bodems waarin zich meestal een podzolprofiel heeft gevormd. De huidige kwaliteit is als matig, plaatselijk goed beoordeeld. De trend is beoordeeld als positief als gevolg van de genomen beheermaatregelen. Door verdroging is een deel van de droge heide verdroogd en verbrand (o.a. op de hoge kop). Oude heide is door de droge zomers in elkaar gestort. Volgens de prognose is de stikstofdepositie in ongeveer een derde van de oppervlakte matig tot licht overbelast. Het andere deel is naderend tot niet overbelast. De afgelopen jaren zijn verschillende maatregelen genomen om de kwaliteit van de verschillende habitatypen te verbeteren. Door middel van drukkbe grazing, chopperen/maaien, kleinschalig plaggen, bekalken en het verwijderen van opslag is geprobeerd om een kwaliteitsimpuls te voorzien. Verbraming is teruggedrongen met begrazing door schapen en het actief verwijderen van de struiken door vrijwilligers. In de geplagde heide is de invasieve neofiet Grijs kronkelsteeltje sterk toegenomen. In het beheerplan (2017) is aangegeven dat 15 van de 26 typische soorten voorkomen. De soortenrijkdom op de heide is niet goed. In dit habitatype is sprake van verstoring door menselijk gebruik.

Pioniervegetaties met snavelbiezen

Dit zijn pioniergemeenschappen op kale zandgrond in natte heiden. In ons land ontwikkelen deze pioniergemeenschappen zich echter meestal op natte minerale zandbodem, die blootgelegd wordt door het steken van plaggen of die ontstaat als gevolg van intensieve betreding. De huidige kwaliteit is goed op plagplekken en op de oevers (Rietven) en matig op de overige plekken. De trend is negatief want de kwaliteit is achteruitgegaan. De grondwaterstand in het voorjaar voldoet aan het optimale niveau. De grondwaterstand in de zomer komt 10 tot 35 cm onder het (meest kritische) optimale niveau. Volgens de prognose zal in 2030 het grootste deel van de oppervlakte niet overbelast zijn met stikstof, een klein deel van de oppervlakte van het habitatype is matig tot licht overbelast. In het beheerplan (2017) is aangegeven dat alle 3 de typische soorten voorkomen. Dit beeld wordt bevestigd in NDFP.

Vochtige alluviale bossen (beekbegeleidende bossen)

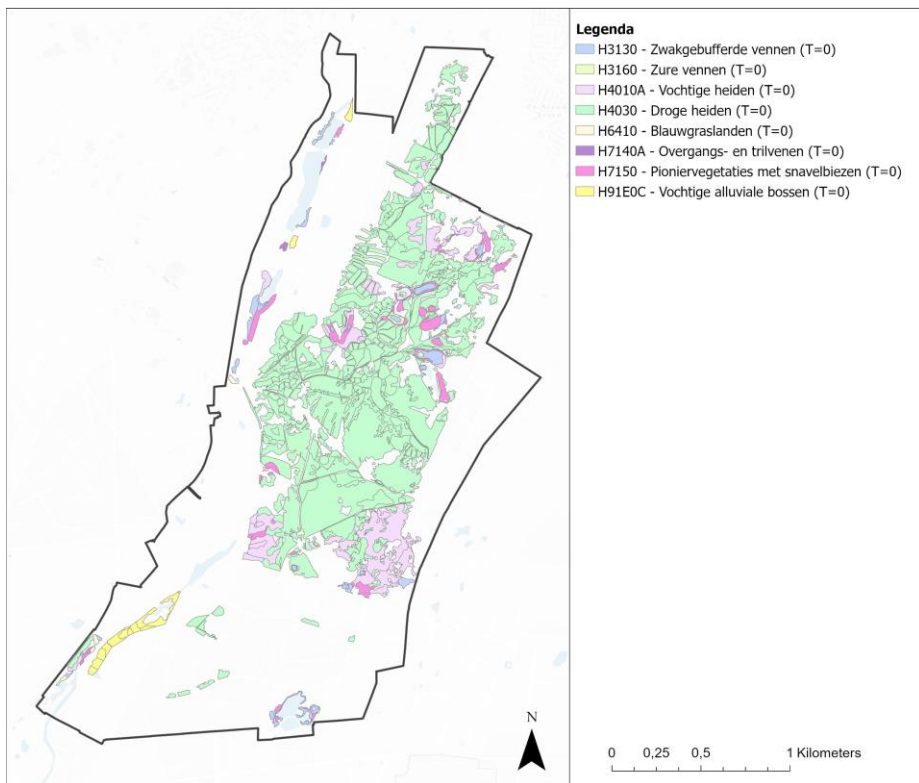
Dit habitatype omvat bossen die groeien op beek- of rivierafzettingen en die direct of indirect onder invloed staan van beek- of rivierwater. Ze bezitten een typische ondergroei met een bijzonder uitbundig voorjaarsaspect. In brongebieden van beekdalen wisselen deze bossen af met natte bossen waarin Zwarte els op de voorgrond treedt. Het bostype komt voor in het zuidelijke deel van het Riels Laag. Als gevolg van inrichtingsmaatregelen in het beekdal van de Oude Leij zal de omvang van het habitatype verder kunnen toenemen.

Blauwgraslanden

Zijn soortenrijke hooilanden op voedselarme, basenhoudende bodems die 's winters plasdras staan en 's zomers oppervlakkig uitdrogen. De begroeiingen kennen een grote variatie in soortensamenstelling afhankelijk van bodem, hydrologie en geografische ligging. Dit habitattype komt voor bij Papenmoeren en aan de rand van het Riels Laag in het beekdal van de Leij. Op dit moment staan hier al veel Gevlekte orchissen, waardoor het wellicht kansrijk is.

Overgangs- en trilvenen

Soortenrijke veenbegroeiingen van betrekkelijk voedselarme tot matig voedselrijke omstandigheden. De plantengemeenschappen van de overgangs- en trilvenen vormen ontwikkelingsstadia in de verlanding die begint in het open water van sloten en plassen. Trilvenen bestaan uit mosrijke op het water drijvende plantenmatten. Dit habitattype komt voor aan de randen van het Riels Laag en in het beekdal van de Leij rondom zwakgebufferde vennen. Het habitat-type breidt zich momenteel uit en komt in mozaïekvorm voor.

Overzicht van de habitattypes op de Regte heide en Riels laag (foto uit origineel document)

Samenvatting analyse

De voedselrijkdom van de meeste habitattypen is niet op orde. Dit wordt met name veroorzaakt door een teveel aan stikstof. Ondanks intensief beheer, wat nodig is om de effecten op de vegetatie te beperken, zijn er vergrassingsproblemen. Bodemherstelmaatregelen zijn nodig. Drogere periodes in de zomer vormen een probleem voor natte en kwelafhankelijke vegetaties (dit betreft meestal waardevollere planten). Zure neerslag zorgt dat, als er minder neerslag is, het negatieve effect hiervan vergroot wordt omdat er dan minder bufferende/beschermende stoffen aanwezig zijn. Uit de inventarisatiegegevens van de beheerders en de provincie Noord-Brabant blijkt dat voor alle habitattypen ongeveer een derde tot twee derde van de typische soorten aanwezig is. Positief is dat een aantal habitattypen lokaal een goede kwaliteit hebben. Herinrichtings- en beheermaatregelen laten positieve effecten zien op de omvang en kwaliteit van de habitattypen. Dit zijn bijvoorbeeld trilveenvegetaties, die tot ontwikkeling zijn gekomen door maaiveldverlaging. Ook droge heide die goed ontwikkelt omdat de drukbegrazing effect heeft, het beheer met maaibanen en het schrappen van plaggen om typische soorten terug te krijgen. Ook is lokaal steenmeel toegepast.

Maatregelen voor verbetering

Het merendeel van de habitattypes is water-gerelateerd. Er zijn hydrologische maatregelen nodig om het systeem te herstellen. De maatregelen zijn gericht op waterconservering, het verhogen van waterstanden, opheffing van de drainerende werking van het (grond)watersysteem en verbetering van de (grond)waterkwaliteit.

a. Maatregelen buiten het Natura 2000-gebied

Het is niet voldoende om slechts maatregelen te nemen binnen het Natura 2000-gebied Regte Heide & Riels Laag. Het instellen van overgangszones rondom natuurgebieden wordt daarin gezien als een manier om het gewenste resultaat te behalen.

b. Uitgevoerde maatregelen

Op basis van het beheersplan zijn er al enkele maatregelen (deels) uitgevoerd. Hieronder staan enkele uitgevoerde maatregelen.

-Plaggen, chopperen, maaien, begrazen.

-Bekalken / steenmeel.

-Dempen greppels en verhogen waterpeil secundaire waterlopen.

Uit de analyse in deze NDA blijkt dat deze uitgevoerde maatregelen onvoldoende zijn om de verslechtering van de kwaliteit voor de meeste habitattypen te stoppen.

c. Nieuwe maatregelen voor doelbereik

In onderstaande figuur zijn 6 domeinen aangeduid die we voor de Regte Heide en het Riels Laag kunnen aangrijpen om tot ecologisch herstel te komen.

Om de doelen te bereiken van de habitattypen zijn aanvullend maatregelen gewenst.

In onderstaande lijst zijn per domein een aantal optionele maatregelen opgenomen.

Voor de keuze van maatregelen zal afstemming met andere functies en waarden in het gebied een rol spelen zoals recreatie, waterwinning en archeologische waarden.

1. Optimalisatie hydrologische systemen

Verdroging en verstoring in mineraalhuishouding verandert het landschap. Daarnaast vormen de wateronttrekking voor Tilburg en omgeving voor drinkwater, industrie en landbouw een rol.

Maatregelen om te optimaliseren zijn:

- Beekdalherstel Poppelsche Leij in combinatie met peilopzet.
- Verhoging van het zomerpeil van de Oude Leij langs Riels Laag en dorp Riel.
- Laagten creëren in het gebied Krombeemden (Fokmastgebied).
- Opheffen drainerende werking golfbaan.
- Druk op het grondwater verminderen door grondwateronttrekkingen voor drinkwater.

2. Vergroting areaal en connectiviteit

Versnippering leidt tot isolatie van populaties. De habitattypen zijn te versnipperd en zijn deels te klein. Daardoor kunnen populaties van typische soorten zich moeilijker verspreiden.

Maatregelen om het areaal en connectiviteit te vergroten zijn:

- Instellen overgangszone/bufferzone rondom het natuurgebied met natuurinclusieve landbouw.
- Sturen op realisatie basiskwaliteit natuur buiten Natura 2000.
- Een geleidelijke herschikking van bos en heide binnen de Regte Heide.
- Kappen bos aan randen van heiden ten gunste van vochtige en droge heide.

3. Vergroten dynamiek en diversiteit

Door steeds meer vergrassing, vermossing en verbossing worden beheerders gedwongen om intensiever beheerwerk uit te voeren. Daarnaast hebben plantensoorten van het heischrale milieu geen langlevende zaden (ong. 5 jaar) zodat de zaadvoorraad schaars is.

Maatregelen om de dynamiek en diversiteit te vergroten zijn:

- Maatregelen om de populatie van het Gentiaanblauwtje te stimuleren.
- Revitalisering/structuurverbetering bos door open plekken en brede zomen langs paden te realiseren.
- Aanleg poelen en basisbiotoop boomkikker (prioritaire soort).
- Kappen bos in de directe omgeving van vennen (bv. Halvemaan vennen) om winddynamiek te vergroten.

4. Verminderen input nutriënten en chemische stoffen en herstel van schade

De invloed van stikstofdepositie is aanzienlijk. De stikstof gaat een reactie aan met mineralen in de ondergrond. Hierdoor treedt aluminiumtoxiciteit (giftige stoffen) op. Ganzen vormen een steeds groter probleem doordat de uitwerpselen tot vermessing leiden. Daardoor worden de kansen voor *Watercrassula*, de invasieve exoot, vergroot. Gewasbeschermingsmiddelen uit de directe omgeving waaien het gebied in en ook ontwormingsmiddelen van paarden brengen milieuvreemde stoffen in het gebied. De grondwaterkwaliteit is een knelpunt; er zitten te veel zware metalen in.

Maatregelen om de impact te verminderen zijn:

- De negatieve invloed van ganzen voorkomen.
- Bufferzone rond het Natura 2000-gebied instellen waar niet/beperkt bemest wordt en geen gebruik van gewasbeschermingsmiddelen wordt gemaakt.
- Afspraken met maneges maken over mest van paarden.
- Aanbrengen steenmeel op meer locaties dan nu het geval is.

5. Herstel van biotische kwaliteit

Recreatie en andere activiteiten en vooral de loslopende honden zorgen voor verstoring. Ook is er sprake van lichtverstoring door het sportpark van Goirle. Door stikstofdepositie treedt verweering op van de minerale zandige bodem. De mineralen lossen op en spoelen weg naar diepere grondlagen en de bodem raakt zo uitgeput. Daardoor zijn er te weinig bouwstoffen voor ontwikkeling van organismen. Dit werkt door in het feit dat insecten minder geschikt voedsel kunnen vinden. Dat heeft weer tot gevolg voor de hele voedselketen. Door steenmeel te strooien wordt de verhouding van de mineralen verbeterd. Dit gebeurt al en dit lijkt een positief effect te hebben maar het is geen duurzame oplossing. Afname van stikstofdepositie is nodig. Maatregelen herstel biotische kwaliteit:

- Recreatie in het Natura 2000-gebied zodanig aanvullend zoneren.
- Aanpak verstoring door loslopende honden door (nog) steviger te gaan handhaven.
- Verplaatsen hondenclubs en modelzweefclubs naar locatie buiten het gebied.
- Afspraken maken met defensie over een verbod op het laagvliegen door helikopters.
- Wijziging ontsluiting golfbaan en landgoed Nieuwkerk.
- Beperken lichthinder van het sportpark Goirle.

6. Vermossing/verspreiding invasieve exoten

Het Grijs kronkelsteeltje is een invasieve exoot die profiteert van stikstof en bodemverzuring. Als delen geplagd zijn gaat deze soort makkelijk domineren. Daarnaast belemmeren ook andere exoten als de Japanse en Sachalinse duizendknoop, Reuzenberenklauw, en Watercrassula het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen omdat ze andere inheemse soorten verdringen.

Maatregelen aanpak exoten:

- Bestrijding/voorkomen verspreiding Watercrassula, Grijs kronkelsteeltje, Japanse-Sachalinse duizendknoop.

Naschrift

Stikstof en Brabant op slot

Volgens de Natuurdoelanalyses in Noord-Brabant staat de kwaliteit van een groot aantal habitattypen onder druk. Op basis van de uitkomsten van de NDA's, zijn in april 2023 in Noord-Brabant de vergunningverleningen voor (bouw)werken die stikstofuitstoot hebben op slot gegaan. Dit artikel is een samenvatting van het document 'Natuurdoelanalyse Regte Heide & Riels Laag [134]'. De originele, volledige versie kun je vinden op

<https://www.brabant.nl/-/media/40c19576d0e1434c9c916193c5851ff0.pdf>

Foto grafheuvels Regte Heide (foto: Antea Group).

De Regte Heide,

een goed gevulde cultuurhistorische koekentrommel

Jan Roymans & Wim de Jong

Op 8 oktober 2022 vierden we het 85-jarig bestaan van onze afdeling. Omdat de activiteiten plaatsvonden op het Riels Hoefke, werd Jan Roymans, archeoloog bij RAAP, gevraagd een inleiding te houden over de (cultuur)historie van de Regte Heide. We hebben toestemming gekregen om deze lezing in onze Oude Ley te plaatsen, zodat ook de leden, die niet aanwezig waren, hiermee kunnen kennismaken.

Ligging

De Regte Heide wordt in het oosten ingesloten door Goirle, ten zuiden ligt Aarle en ten westen Alphen en Riel. Het gebied wordt van zuid naar noord doorsneden door de beek de Oude Leij die deel uitmaakt van de bovenloop van de Donge. Op de oostelijke oever liggen de Regte Heide en Ooievaarsnest en op de westelijke oever de Brakelsche Heide en Landgoed de Hoevens. De overgang van de oost- en westoever naar het beekdal van de Oude Leij is van een nauwelijks geëvenaarde natuurlijke gaafheid. De hoge oevers grenzen aan het beekdal over een lengte van meer dan drie kilometer dat een - voor Brabantse begrippen - spectaculair hoogteverschil oplevert van bijna 5 meter binnen een relatief korte afstand. Het betreft een zeer zeldzame overgang van hoge, droge en voedselarme heide naar een laag, nat en voedselrijk beekdal. De hoogteverschillen aan de westzijde van de beek zijn minder markant. Sinds 1990 wordt een deel van het gebied, de Regte Heide, door Stichting Brabants Landschap beheerd als hoogwaardig natuur- en wandelgebied. Het overige deel is in bezit van Defensie en particulieren.

Toegangsweg naar de Regte Heide bij Riels Hoefke. (foto J. Roymans)

Wie online informatie zoekt over het natuurgebied de Regte Heide, krijgt al snel een foto van de gerestaureerde grafheuvels uit de prehistorie op het beeldscherm. Je zou bijna denken dat het een dodencultuur is. Is hiermee de geschiedenis van het natuurgebied verteld? Niets is minder waar. Tijdens onderhoudswerkzaamheden stuiten werknemers van het Brabants Landschap regelmatig op kuilen, greppelstructuren en kleine verhogingen waarin de hand van de mens is te herkennen. Zo begon de zoektocht van Jan Roymans en Wim de Jong naar de cultuurhistorische sporen op de Regte Heide. Een interessante gezamenlijke expeditie met onverwachte inzichten in de historische gelaagdheid van het landschap. Dit eeuwenoude cultuurlandschap vertelt een verhaal – over diep ingesleten oude paden, loopgraven, prehistorische akkers en grafheuvels en over de startbanen van het Schijnvliegveld de Kiek.

Het landschap als archiefkast

Landschappen zijn herhaaldelijk opnieuw ingericht en geordend naar de behoeften, ideeën en mogelijkheden van de tijd. Elke periode kent haar eigen processen die het ruimtelijke gebruik beïnvloeden. In het landschap zijn voortdurend sporen van menselijke activiteiten uitgewist en nieuwe toegevoegd. Nieuwere elementen of structuren liggen tussen of juist over oudere heen. Het huidige landschap is daarmee het resultaat van een wisselwerking tussen natuur en vele generaties van mensen die het landschap hebben vormgegeven. Ook de Regte Heide is geen onbeschreven blad. Uit de zoektocht blijkt dat het natuurgebied een rijke (bewonings)geschiedenis kent. De oudste menselijke bewoningssporen dateren uit de Steentijd, toen de mens zich voornamelijk voedde door jacht, visvangst en het verzamelen van voedsel. De vele grafheuvels die het gebied rijk is, getuigen van de aanwezigheid van prehistorische boeren. Ook militairen hebben hun sporen in het landschap achtergelaten.

Helikopterview

Recent is er een nauwkeurig hoogtebestand (AHN2) beschikbaar gekomen. Dit hoogtebestand bestaat uit een grote hoeveelheid metingen die een onderlinge afstand kennen van slechts 50 cm. De hoogte van elk afzonderlijk punt is vastgesteld met behulp van laseraltimetrie: een techniek waarbij vanuit bijvoorbeeld een helikopter met een laserstraal het aardoppervlak wordt afgetast. De looptijd van de laserreflectie en de stand en positie van het vliegtuig resulteren samen in een heel nauwkeurige meting van de hoogte. Een computerbewerking van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2) geeft niet alleen de natuurlijke hoogteverschillen maar ook reliëfverschillen waarin ‘de hand’ van de mens is te herkennen. Dit laatste, het cultuurhistorisch microreliëf, bestaat onder andere uit ronde heuvels, een schaakbord aan aarden wallen, greppels, kuilen, rechthoekige en ronde structuren en gevlakte banen. Om deze relictten te duiden, is het noodzakelijk deze te plaatsen in de grotere historische en landschappelijke context.

Sporen uit de Late prehistorie

Gedurende de Brons- en IJzertijd heeft het gebied een rijke bewoningsgeschiedenis gekend. Dit wordt weerspiegeld in zaken als grafheuvels, nederzettingen en beekovergangen. Samen vormen deze een prehistorisch cultuurlandschap waarin niet alleen werd gewoond en gewerkt, maar waar ook de doden werden begraven en rituele handelingen hebben plaatsgevonden. Tot nu toe zijn binnen het onderzochte gebied geen nederzettingsterreinen uit de Bronstijd bekend. Dat is niet verwonderlijk, gezien het feit dat grote delen begroeid zijn met bos en heide, waardoor er aan het oppervlak geen archeologische vondsten, denk aan scherven van gebruiksaardewerk, zichtbaar zijn die naar bewoning verwijzen. De boerenerven lagen bij de akkers, vermoedelijk op de hogere terreindelen, aan de rand van het beekdal van de Oude Leij. Een dergelijke ligging op de rand van verschillende landschappelijke eenheden was in veel opzichten optimaal voor het gemengde landbouwbedrijf. Het nattere beekdal was uitstekend geschikt om het vee te laten grazen, op het drogere dekzandgebied bevonden zich de akkergronden. Door een sterke bevolkingstoename in de IJzertijd werd het areaal landbouwgrond steeds verder uitgebreid, wat ten koste ging van het areaal eikenberkenbos. Door het intensieve gebruik als akkerland en het tekort aan mest raakten ook de vruchtbare bodems op den duur uitgeput. De uitgeputte gronden werden achtergelaten en nieuwe akkers werden aangelegd. Vanaf de Late Bronstijd en IJzertijd ontstonden hierdoor grote akkerarealen (zogenaamde raatakkers) die doorgaans vele hectaren omvatten. De samenstellende akkertjes zijn gewoonlijk relatief klein van oppervlakte. Elk afzonderlijk akkertje is begrensd door een brede aarden wal waardoor het landbouwareaal een celvormige structuur kent. Restanten van Celtic Fields, meer specifiek de brede aarden wallen die samen een dergelijke raatvormige structuur vormen, zijn met behulp van het AHN opgespoord in de bossen ten noorden van Papenmoeren en op de Brakelsche Heide. De aarden wallen zijn enkele decimeters hoog en 5 tot 10 meter breed.

Hoogtekaart met Celtic Fields op de Brakelsche heide (raatakkers)

Ongetwijfeld hebben beide Celtic Fields een grotere omvang gekend. Als gevolg van bosbouwwerkzaamheden en landbouwontginningen zijn de wallen en daarmee het zicht op de akkertjes grotendeels verdwenen.

De boerenerven verhuisden mee naar het nieuwe akkerareaal, waardoor wordt gesproken van ‘zwervende erven’. Ten noorden van Papenmoeren werd in de zomer van 1942 ‘een zak vol oude scherven’ opgeraapt. Later zijn deze scherven herkend als fragmenten van aardewerk uit de IJzertijd. Deze vindplaats wordt in verband gebracht met een of meerdere boerenerven uit deze periode. Ongetwijfeld bevinden zich in de directe omgeving meerdere zwervende erven.

Kaart uit omstreeks 1800. Vijfbergen betreft de groep van grafheuvels op de Regte Heide die zijn gerestaureerd. Aan de overzijde van de beek, langs de Oude Tilburgse Baan, bevindt zich de verdwenen grafheuvelgroep Zevenbergen.

Vele prehistorische grafheuvels moeten lange tijd nog in het landschap herkenbaar zijn geweest. Dit wordt bevestigd door cartograaf Hendrik Verhees, die omstreeks 1800 twee grafheuvelgroepen in kaart heeft gebracht. Eén groep is aangegeven langs de huidige Oude Tilburgse Baan met als toponiem ‘Zeven Bergen’. De tweede groep bestaat uit zes grafheuvels en bevindt zich op de Regte Heide; deze groep heeft op de kaart de naam ‘Vijf Bergjes’ meegekregen.

Met behulp van het hoogtemodel zijn de gekende en gerestaureerde grafheuvels relatief eenvoudig te traceren. Daarnaast zijn op de hoogtekaart diverse ronde heuveltjes zichtbaar die overeenkomen met de vorm van een grafheuvel. Op de Brakelsche Heide, ten zuidoosten van het militair terrein De Kiek, zijn aldus drie nieuwe grafheuvels in beeld gekomen.

Grafheuvel (foto J. Roymans)

Het toeval wilde dat op het perceel waar de grafmonumenten zijn aangetroffen de strooisellaag recentelijk was verwijderd. Hierdoor was een oppervlaktekartering mogelijk. Tijdens dit veldonderzoek zijn op elke heuvel enkele fragmenten prehistorisch aardewerk en crematieresten aangetroffen. Grafheuvels vormen meer dan een begraafplaats. De grafheuvels fungeerden tevens als territoriale markering die de claim van de gemeenschap op het land symboliseerden. Door te verwijzen naar hun voorvaderen die binnen hun gebied waren begraven, werd de territoriale claim gelegitimeerd. Dat wordt onderstreept door de ligging van de grafheuvelgroepen op dominante locaties in het landschap. Zo liggen de grafheuvels bijna altijd langs een prehistorische weg, een natte laagte en/of op de koppen van zandruggen. Op beide dalranden aan weerszijden van de Oude Leij hebben grafheuvelgroepen gelegen, waarvan de exemplaren op de Regte Heide tot op de dag van vandaag nog zichtbaar zijn. De door cartograaf Hendrik Verhees opgetekende grafheuvelgroep 'Zevenbergen' is verloren gegaan. Het lijkt erop dat de grafheuvelgroepen zijn aangelegd waar het beekdal zich vernauwde. Tijdens graafwerkzaamheden in 2000 zijn bij deze vernauwing resten gevonden van beekovergangen uit de IJzertijd. De resten bestaan uit twee afzonderlijke rijen aangepunte houten palen die haaks op het beekdal waren georiënteerd. De onderlinge afstand tussen de palen was circa 2 meter. Het wegdek werd gevormd door horizontaal liggende stammetjes en takkenbossen die tussen de palenrijen waren gelegd. De organische resten zijn goed bewaard gebleven omdat deze in een zuurstofvrije omgeving, namelijk onder de waterspiegel, zijn aangetroffen.

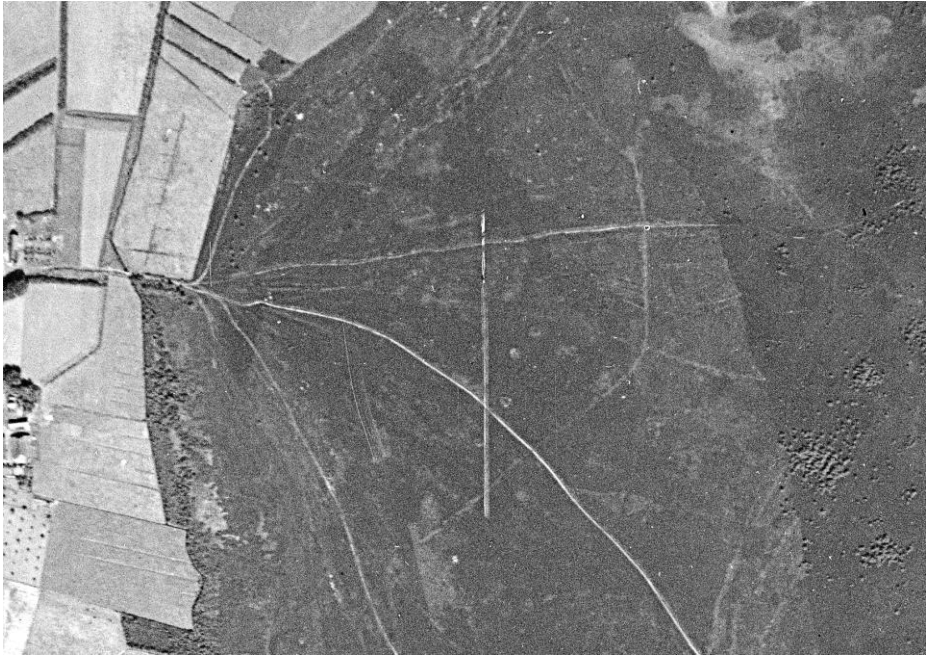
Resten van een prehistorisch knuppelpad in het beekdal bij Het Riels Hoefke (foto W. d Jong)

De kortste verbinding tussen de grafheuvelgroepen is precies het deel van het beekdal waar de vermoedelijk prehistorische beekovergangen zijn aangetroffen. Door de grafheuvels duidelijk zichtbaar in het verlengde van de beekovergangen aan te leggen, was de betekenis daarvan snel duidelijk voor iedereen die het beekdal via het knuppelpad overstak. Om deze reden is het zeer aannemelijk dat de grafheuvels hebben gelegen langs een oost-west georiënteerde, prehistorische weg.

Historische wegen

In het onderzoeksgebied zijn vele bundels van karrensporen aangetroffen. Deze laten zich fraai 'lezen' in het microreliëf. Een zeer brede bundel van rijsporen bevindt zich ten zuidwesten van de Oude Tilburgse Baan en op de Regte Heide.

De karrensporen zijn veroorzaakt doordat men wanneer een spoor te diep was uitgereden of anderszins onberijdbaar was geworden weer een ander rijspoor koos. Door voortdurend gebruik, kon het vegetatiedek zich niet herstellen. Plantenwortels hielden niet langer de bodem vast. Het gevolg was dat de rijsporen uitwaaiden. De laagten in de bundels zijn soms tot 2 meter diep ten opzichte van de opgestoven ruggen.

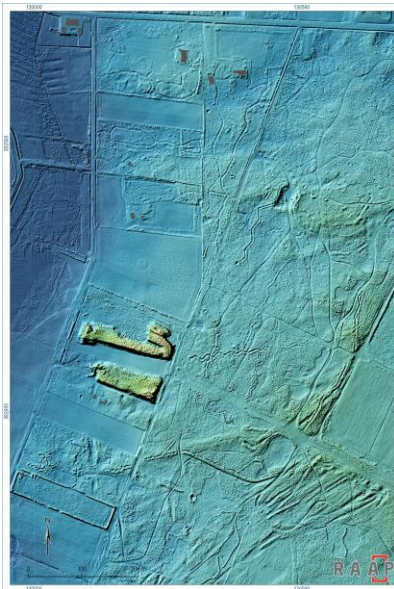
Luchtfoto uit 1933 van de overgang bij Riels Hoefke waarop bundels aan karrensporen zijn te zien.

Het beekdal was maar op een paar plaatsen te doorkruisen. Bartholomeus van Oerle, de schoolmeester van Riel, geeft in zijn *Beschrijvingen van het dorp Riel* uit 1837 een beeld van de moeilijke passeerbaarheid van het beekdal van de Oude Leij. 'Stroomopwaarts vanaf het dorp Dongen kan,' zo schrijft hij, 'de rivier slechts op enkele plaatsen worden overgestoken, zoals over de brug bij de kerk van Riel en bij de Aesvoirtsche Hoef (Riels Hoefke). De wegen die naar deze oversteekplaatsen leiden zijn alle opgeworpen. Tusschen deze wegen is het moeras thans nog onoverkoombaar dan met moeite en gevaar voor menschen die er zeer wel bekend zijn met het moeras' (ongepubliceerde notities van J. Verhagen). Uit het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat het dal van de Oude Leij een veenmoeras is geweest dat het verkeer tussen oost en west ten zeerste moet hebben bemoeilijkt. De bundels aan karrensporen op de Regte Heide laten een structuur zien die kenmerkend is voor een beekovergang. Op de plaats waar de bundels aan rijsporen samenkomen, ligt een eeuwenoude oversteekplaats bij Riels Hoefke waar ook de prehistorisch beekovergang is aangetroffen.

Loopgraven en mitrailleurs-nesten

Meer dan een eeuw geleden liet de legerleiding haar oog vallen op de Regte Heide. Al in 1909 werd deze door de gemeente Tilburg verhuurd als militair oefenterrein. De uitgestrekte heidevelden zijn echter niet alleen gebruikt als oefengebied. Gedurende de Tweede Wereldoorlog vonden er ook gevechtshandelingen plaats.

In beide gevallen heeft de militaire aanwezigheid zijn sporen nagelaten. In de zomer van 1914 werden 200.000 Nederlandse mannen opgeroepen om zich te melden voor het leger. Hoewel nog onduidelijk was of Nederland wel actief in de oorlog verwikkeld zou raken, moest het Nederlandse leger paraat zijn. De mobilisatie verliep voorspoedig. Hoe stond het met de geoefendheid van de Nederlandse militairen? Jan Soldaat kon zich zeker niet meten met zijn Franse of Duitse evenknie, en al helemaal niet met de Britse beroepssoldaten. Generaal-majoor Van Terwisga, commandant van de 3e divisie, klaagde: 'Wat men overal aantreft is een schijnopleiding; de geoefendheid, als men die zoo noemen mag, ligt geheel aan de oppervlakte, en zelfs ligt zij er zoo dun op, dat de ongeoeffendheid er veelal duidelijk doorheen zichtbaar is'. De mobilisatie en slechte geoefendheid van de Nederlands de militairen had voor de grensgemeenten een aantal gevolgen. De huisvesting van militairen, vaak in schoolgebouwen, was daar een taak van de gemeenten. Ook in Alphen, Goirle en in Tilburg werden militairen gehuisvest. Daarnaast moesten de gemeenten gronden (bos en heide) beschikbaar stellen om soldaten te laten oefenen. Eén van die oefenterreinen bevond zich op de Regte Heide. Er werden onder andere loopgraven aangelegd. Deze loopgraven laten zich relatief eenvoudig 'lezen' met behulp van het hoogtemodel.

Hoogtemodel en luchtfoto uit 1933 waarop een deel van een loopgravenstelsel is te zien.

Het was niet ongewoon dat Koningin Wilhelmina de troepen in het veld bezocht om de soldaten een hart onder de riem te steken. Zo maakt de adjudant van de Koningin, Laman Trip, in zijn dagboek er melding van dat de Koningin in de ochtend van 19 december 1914 de soldaten op de Regte Heide heeft bezocht. Hij spreekt van een 'ovatie door een paar duizend man'.

De Regte Heide als oorlogsdecor

Het is niet alleen bij oefenen gebleven. Op 26 oktober 1944 trokken Britse troepen, onder andere over de Regte Heide, richting Goirle. Volgens lokale literatuur was de Regte Heide doorploegd met Duitse loopgraven, schuttersputjes en stellingen.

Er zijn inderdaad vele loopgraven aanwezig. Een luchtfoto uit 1933 toont aan dat in ieder geval het merendeel van de loopgraven niet door het Duitse, maar door het Nederlandse leger moet zijn aangelegd. Wel is het mogelijk dat de Duitsers bij de verdediging gebruik gemaakt hebben van het bestaande oefenloopgravenstelsel uit de Eerste Wereldoorlog en mogelijk deels daarop hebben voortgebouwd.

Schijnvliegveld 'Kameroen SF37'

Voor de bescherming van het door de Duitsers in gebruik genomen vliegveld Gilze-Rijen werd een schijnvliegveld aangelegd tussen Riel en Alphen. Onder plaatselijke bewoners is het vliegveld bekend onder de naam 'De Kiek'. De tactiek van het schijnvliegveld was

wisselend succesvol in het misleiden van de geallieerde piloten die er hun bommenlast lieten vallen. Het lijkt in menig opzicht op dat van Gilze-Rijen. Weliswaar is het van een kleinere schaal, maar het is ook gelegen nabij een spoorbaan, niet ver van een dorp, in een gebied met grotere en kleine bos- en heidecomplexen afgewisseld met akkers en weiden. Om de illusie vanuit de lucht te wekken dat er start- en landingsbanen aanwezig waren, werden er lange stroken heide ontbloot en geëffend. Hierdoor werd een duidelijk contrast gecreëerd met het omliggende bos- en heidegebied. Ook hier was onder andere afweergeschut, een bedieningsbunker en een spoorbaan waarop een nepvliegtuig via een kabel voortbewogen werd.

Luchtfoto uit 1943 waarop de startbanen van het schijnvliegveld De Kiek zijn te zien.

We laten Goirlenaar Piet de Bont aan het woord: ‘Over het schijnvliegveld De Kiek deden allerlei verhalen de ronde. Op een dag gingen we dan ook te voet over de Rielsedijk richting Alphen in de hoop er zelf iets van te kunnen zien. Na een stevige wandeling kwamen we in de bossen tussen Riel en Alphen aan en plotseling zagen we aan het einde van een zandweg in de verte een vliegtuig staan. Er was geen afrastering en geen wachtpost. Bij het vliegtuig aangekomen viel je van de ene verbazing in de andere. Een groot stuk heide was van opslag ontdaan.

Aan de bosrand stonden enkele vliegtuigen met hun staart half tussen de bomen, alsof ze nog half verdekt waren opgesteld. Van enige afstand leken het net echte toestellen, geschilderd in de kleuren van de Duitse luchtmacht en voorzien van Duitse kentekens. Ze waren van hout, maar zo nauwkeurig nagemaakt dat ze vanuit de lucht ook met sterke camera’s onmogelijk van echte waren te onderscheiden.’

Het toeval wil dat er enkele foto’s zijn opgedoken van de vliegtuigen. Daarop staan Bets van Nunen en Jan Voskens, die verloofd waren en daar op het terrein op zondag wat rondscharrelden.

Duitse nepvliegtuigen bij schijnvliegveld 'De Kiek' (foto, collectie mw. E. Voskens-van Nunen, Zeist).

Frans Driesen (1930) uit Alphen wist te vertellen dat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog met zijn vader mee mocht naar De Kiek. ‘Vader Jan Driesen en Martin Michielsen uit Baarle-Nassau moesten daar als losarbeiders van de Duitsers de rails, waarover de houten vliegtuigen bij tijd en wijle met een lier heen en weer werden getrokken, opschuren met een staalborstel.’

Van het vliegveld zijn ondermeer nog restanten van de start- en landingsbanen en een betonnen bunker en meerdere met aarden wallen omsloten rechthoeken overgebleven. De bunker diende als schuilplaats voor het Wehrmacht personeel, dat was belast met de bewaking en het onderhoud van het schijnvliegveld en het voortbewegen van de schijnvliegtuigen.

Om het schijnvliegveld op een echt vliegveld te doen lijken, was het tevens voorzien van luchtafweer (Flugabwehrkanone; FLAK) dat in actie kwam zodra een vliegtuig binnen bereik kwam. Met behulp van het hoogtemodel zijn in de directe nabijheid van het vliegveld een viertal rechthoekige, aarden structuren aangetroffen waarbinnen mogelijk luchtafweergeschut/zoeklicht kon worden opgesteld. Mogelijk werden de aarden structuren, al dan niet wisselend, ook gebruikt als schuilplaats gedurende de bombardementen. Bij de meest westelijke aarden structuur tekent zich in het microreliëf een markante rechthoekige structuur af. Bij controle in het veld is puin aangetroffen. Op een luchtfoto uit 1944 is op deze locatie een gebouwtje te zien. Het gaat om een rechthoekige schervenmuur die militairen moest beschermen tegen rondvliegende granaat- en bomscherven. Op dezelfde luchtfoto is een lange slagschaduw te zien, vermoedelijk van een zend- of lichtmast.

Notabwurfplatz

Niet alleen geallieerde bommenwerpers hebben hun last op De Kiek laten vallen. Ook Duitse piloten hebben op deze plaats explosieven afgeworpen. Naast het bombarderen van Engelse steden was één van de belangrijkste doelen van Duitsland de blokkade van de Engelse koopvaardij, waardoor de in- en uitvoer van producten tot stilstand moest komen. Duitsland hoopte dit doel te bereiken door mijnenvelden nabij Engelse havens en scheepvaartroutes aan te leggen en door het uitvoeren van luchtaanvallen op transportschepen. Duitse piloten op vliegveld Gilze-Rijen hadden onder andere tot taak, met behulp van een parachute, zeemijnen te leggen in de Noordzee en schepen te bombarderen met de bedoeling de scheepskonvoeien van de geallieerden zoveel mogelijk averij op te laten lopen. Bommenwerpers die om een of andere reden hun op scherp gestelde afwerpmunitie niet op de gewenste plaats konden afwerpen, moesten van hun gevaarlijke lading af zien te komen. Dit was nodig om veilig te kunnen landen. Voor het droppen daarvan was een speciale zone ten oosten van het schijnvliegveld gereserveerd. Om de afwerpzone voor de piloten zichtbaar te maken, was de plek gemarkeerd met de in de ondergrond uitgestoken letter N. De N staat voor Notabwurfplatz.

Behalve bommen werden er ook zeemijnen afgeworpen. Een zeemijn werd hangende aan een enorme parachute gedropt op De Kiek. Op vliegveld Gilze en Rijen werden door de Duitse bezetter bommenrichters opgeleid die op de Brakelsche Heide oefenden in het bombarderen. Getuige hiervan zijn enkele fragmenten van betonnen bommen die tijdens bouw voor verschralingen ter hoogte van de noodafwerpplek zijn aangetroffen.

Luchtfoto uit 1944 met de letter N met daaromheen vele bom- en/mijnkraters.

Zeemijn die met parachute bij De Kiek is afgeworpen (foto: collectie Pieter van Eijck, Alphen).

**Beleefbaar
maken en
ontsluiten**

De cultuurhistorische relictten op en rond de Regte Heide tonen de hand van de mens door de tijd, het zijn haar ware identiteitsdragers. Een groot deel van het gebied wordt tot op de dag van vandaag door Brabants Landschap echter primair beheerd als natuur- en recreatiegebied. Gewapend met de verkregen kennis

zal het beheer van de cultuurhistorische overblijfselen meegenomen worden in dat beheer Niet alleen fysiek. Terreingidsen, heemkundekringen en het IVN zijn geïnformeerd met lezingen en rondleidingen. Daarmee behoorden zij tot de eersten om de vruchten te plukken van het in de proeftuin Regte Heide verricht onderzoek. De komende tijd wordt bekeken welke cultuurhistorische relictten zich lenen op welke wijze ontsloten te worden in cultuur-toeristische en educatieve zin. Een bijzonder project dat als direct gevolg van het onderzoek breed is opgepakt is dat van het schijnvliegveld. Dat zou moeten gebeuren met een object en paneel langs het (recreatief) fietspad, het Bels Lijntje tussen Goirle en Alphen ter hoogte van het voormalig terrein vordert. Gedacht wordt aan een door een kunstenaar hedendaags vormgegeven Messerschmitt en een reconstructie van het militair terrein op het moment dat het in gebruik was. Dit ambitieus plan, waarin ook betrokken de bunker uit die tijd, is inmiddels gerealiseerd.

Replica van de Messerschmitt op De Kiek (foto Stichting de Vrienden van de Kiek)

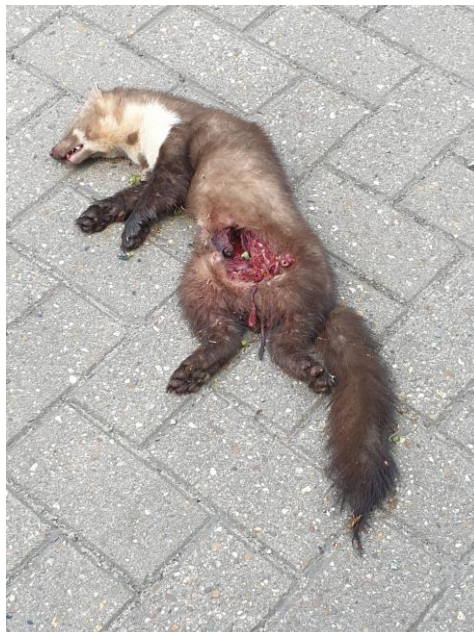
Rob Vereijken

Autoliefhebber?

En daar sta je dan. Je wilt de auto starten, maar hij doet het niet, terwijl hij de dag ervoor nog niets aan de hand was. Het is een steeds vaker gehoord probleem uit wat landelijkere delen van steden en dorpen in het zuiden en oosten van Nederland. Een duik onder de motorkap laat zien dat de verbindingskabels hier en daar zijn door- of aangeknaagd. De Steenmarter is een autoliefhebber geworden.

Een Steenmarter is ongeveer zo groot als een kat en heeft een lange donkerbruine staart. Zijn vacht is lichtbruin en je ziet de wittige ondervacht er doorheen schijnen. Hij heeft een vrij brede kop en de grote keelvlek is meestal wit, maar is soms ook lichtgeel, waardoor hij misschien wat aan een boomarter doet denken.

Tot zestig jaar geleden was de Steenmarter bijna uit Nederland verdwenen. Er is jarenlang flink op hem gejaagd en je kon soms zelfs een mooie premie krijgen als je er weer een naar de marterhemel had geholpen. De beschermde status die hij kreeg, zorgde niet direct voor een toename. Waarschijnlijk kwam dit vooral door dieren die vanuit Duitsland en vanuit Vlaanderen en de Ardennen bij ons de grens zijn overgestoken.

Aangereden Steenmarter - Ringbaan Zuid (foto F. Post)

Het zijn nachtdieren en hebben een redelijk onopvallende levenswijze. Zo'n bezoekje aan de auto verraadde natuurlijk mooi hun aanwezigheid. Ze kruipen lekker beschut onder de motorkap. Omdat er visolie in diverse autokabels zit verwerkt, dacht men dat die rovers daar op af kwamen, maar dat is nooit bewezen. Als een auto binnen hun territorium staat, worden de toegankelijke binnenruimten natuurlijk wel besproeid met urine en misschien blijft er ook nog een geurende keutel achter. Overal waar een Steenmarter heeft gelopen, zet hij een geurspoor af. Dat doet hij met zijn voeten. Hij heeft geen zweetvoeten, maar tussen de eeltkussentjes liggen de uitgangen van zijn geurklieren. Bij iedere stap blijft dus zijn aroma op de ondergrond achter. Als andere steenmarters die geurtjes in de auto ruiken, zouden die daar weer agressief op kunnen reageren en bijtend de kabels aanpakken. Eigenlijk weet men gewoon niet waarvoor ze zo'n voorliefde voor ons wagenpark hebben.

Het is nu de tijd dat Steenmarters paren. In maart en april worden de jongen pas geboren. De ontwikkeling duurt niet zo lang, maar het vrouwtje bewaart de twee tot drie bevruchte eicellen een tijdje totdat ze die pas na acht of negen maanden laat innestelen in de baarmoeder. Het nest kan buiten in een takkenhoop of holle boom zitten, maar vaak wonen ze op zolders, in schuren, kelders en in spouwmuren. Maar hoe kom je erachter of een Steenmarter bij jou is gaan inwonen? Naast geuren en keutels kun je in het voorjaar de luidruchtige jongen horen. Daarnaast blijven de resten van de prooien in de schuur of op zolder achter: afgebeten vogelveren en koppen van egels en konijnen. Een leuke verzameling. Overigens eten ze ook bessen en vruchten en door de mens achtergelaten etenswaren.

Er is ook een triestere manier om erachter te komen of de Steenmarter toch echt aanwezig is, en dat is door ze doodgereden te vinden. Er zijn meer dieren, denk maar aan de Das en de Otter, waar we door de verkeerslachtoffers weten dat ze heel wat nachtelijke tochtjes maken en meer voorkomen dan we denken. Zo vond Frans Post half mei een dode Steenmarter nabij de Ringbaan Zuid en Hotel Ibis. De komende jaren zullen we de Steenmarter steeds meer in de groene randwijken van Tilburg kunnen aantreffen, want hij rukt nog steeds verder op in Nederland.

Vrijwel iedereen is blij dat het dier, dat tegenwoordig ook Stadsmarter wordt genoemd, weer in ons midden is. Is je auto een grotere vriend dan de steenmarter?, dan kun je proberen ze met ultrasone piepjes en stroomstootplaatjes uit de auto te pesten. Als je lang genoeg in de auto blijft zitten, blijven de marters waarschijnlijk vanzelf weg vanwege de voor hen wat minder prettige geuren.

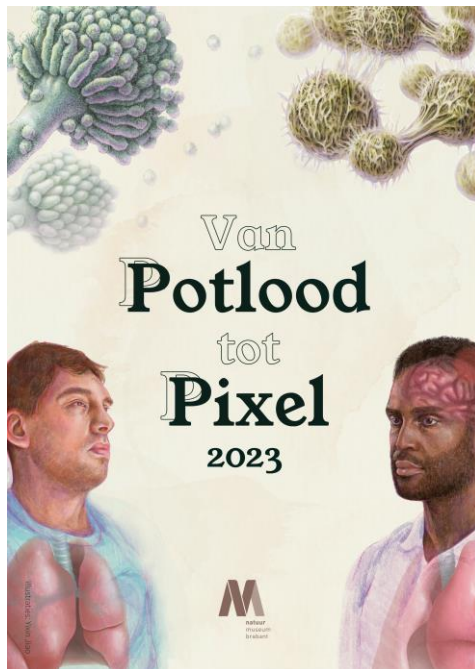
Museumactiviteiten 3^e kwartaal 2023

<u>Datum</u>	<u>Activiteiten</u>
Vanaf 3 juni	Van Potlood tot Pixel 2023- wetenschappelijke illustraties
2 juli	Zonnekijkgdag
6 juli	opening nieuwe zaal Zoek het zelf uit!
8 juli- 3 sept	zomervakantie: alle dagen open en extra activiteiten

Van Potlood tot Pixel

Van Potlood tot Pixel is in 2023: tentoonstelling, lezing, workshops
Begin juni opende de tentoonstelling *Van Potlood tot Pixel 2023*, een expositie over wetenschappelijke illustraties. In de zaal zijn afstudeerwerken van studenten *Master Science Illustration* te zien.

Alle inhoudelijke informatie stond al in de vorige Oude Ley, maar het programma van de tentoonstelling wordt nog wel aangevuld met workshops. Geïnteresseerd? Hou de site van het museum in de gaten voor nieuwe data.

Potlood tot pixel (foto NMB)

Zonnekijkdag

Op zondag 2 juli mogen we een keer in de zon kijken! Dan organiseert Astronomische Vereniging WEGA voor de tweede keer een Zonnekijkdag op het voorterrein van het museum. Van migrerende zonnevlekken tot kolkende lussen van gas die groter zijn dan de aarde: experts laten je met speciale telescopen de zon zien zoals je die nog nooit eerder zag. Zitten wolken de zon in de weg? Laat je dan uitleggen wat voor wolken het zijn en wat dat weerkundig betekent. Geschikt voor iedereen die door een telescoop kan kijken of wil luisteren naar de bijzondere verhalen over de zon en wolken. Zonnekijken is op 2 juli mogelijk van 11.00 tot 15.00 uur. Een toegangsbewijs voor het voorterrein (of, bij slecht weer, een zaal) is niet nodig, dus neem gerust iemand mee!

Zoek het zelf uit!

Wat doet dat fossiel in je vensterbank? En wanneer roep jij AU? Zoek het zelf uit! Wie zijn die onderzoekers, wat is onderzoeken eigenlijk en wat onderzoeken ze? *Zoek het zelf uit* is de volgende tentoonstelling die geopend wordt: een zaal die ingaat op wat er allemaal bij onderzoek komt kijken. Op dit moment wordt er volop gewerkt aan een "snackmuur" met opdrachten, de vormgeving en campagnes. De feestelijke opening staat gepland voor begin juli.

Lezingen 2023-2024

Het seizoen 2022-2023 begon voorzichtig na een lange corona-stop, maar elke lezing kwamen er mensen bij en we sloten in maart af met een uitverkochte zaal. Heel fijn om weer zo'n trouw publiek te hebben! Inmiddels zijn de voorbereidingen voor het nieuwe seizoen gestart, in de loop van september is het definitieve programma beschikbaar. Reserveer vast elke tweede dinsdag van oktober tot en met maart voor een nieuwe serie!

Rob Vereijken

Iedere plant zijn eigen mijt

In de vorige aflevering bleek dat de Brembolletjesmijt voor de vreemde groeisel aan de Brem zorgde. Barbara van de Par was net te laat met haar reactie, waardoor haar kijk op de mijten niet meer opgenomen kon worden. Naast dat zij de mijt op Brem ook had herkend, kwam ze een tijdje terug een ander familielid op het spoor: de Struikheidemijt (*Aceria exigua*) Ze dacht even dat het best bijzonder was, omdat ie bijna niet meer op waarneming.nl werd ingevoerd. Barbara had over die afname een vraag gesteld op het forum van die site. Als mogelijke reden van de terugloop (van invoer op de site) werd opgegeven dat dat waarschijnlijk lag aan het feit dat 'het' boek over galmijten alweer een tijdje terug was uitgegeven en de aandacht was verslapt. Dat vond Barbara een erg plausibele en methodisch intelligente redenering. Daarna zag ze hem heel vaak op heide. Als je zo'n groeivorm eenmaal herkent, dan ontdek je hem op steeds meer plekken.

Schijnbaar heeft zowat elke plant een eigen mijt, zoals bijvoorbeeld de Ogentroostmijt, Tripmadammijt en nog tientallen andere specifieke soorten. Volgens Barbara is er ook nog een Essenbloemmijt. Zo'n mijt is een spinachtig beestje die bij de essen dan weer een bloemkoolgal oplevert. De gal is het vreemde plantendeel veroorzaakt door de mijten die daar zelf lekker in leven.

Vergroeiing door Struikheidemijt (foto B. vd Par)

Hommels in nestkastje

De nieuwe vraag is begin mei gesteld door Marion, de dochter van onze helaas overleden Oude Ley-redacteur Frans van den Heuvel. Op dat moment was hij nog actief meedenkend en Frans hield wel van een discussie over mogelijk niet alledaagse natuurzaken. Zijn dochter woont in de buurt van station Reeshof en zij ontdekte dat er hommels in het nestkastje in haar tuin waren gaan wonen. Tussen het oude nestmateriaal van de mezen in de kast zag ze wel tien tot twintig hommels zitten. Ze waren heel actief en maakten flink wat lawaai met hun gezoem. Marion was heel benieuwd waarom die hommels in dat kastje waren gaan zitten.

Zouden ze daar ook overwinterd hebben en wat kon ze nu het beste doen? Hoewel we normaal in deze rubriek pas in de volgende aflevering het antwoord proberen te geven, wijken we in dit geval daarvan af. We hebben Frans beloofd om het hommilverhaal nu al op te nemen. En natuurlijk doen we dat, al was het maar om hem te bedanken voor al zijn stimulerende mails om op tijd met leuke artikelen voor de Oude Ley te komen.

Vandaar dat Theo Peeters, onze bijen- en hommelsdeskundige al naar de vraag heeft gekeken. Marion had haar vraag ondersteund met foto's en een filmpje van de inhoud van het nestkastje. Theo herkende daarop dat Boomhommels (*Bombus hypnorum*) in het kastje nestelen.

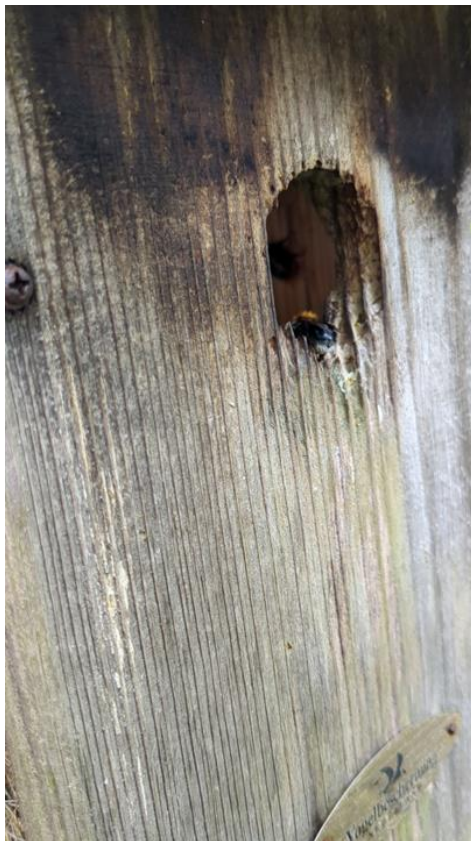
De Boomhommel is een vroege soort met een korte levenscyclus, en die wordt wel vaker in nestkastjes aangetroffen. De levenscyclus van het volk duurt normaal tot ongeveer juni-juli. De mannen die later in het jaar worden geboren en uitvliegen blijven opvallend rondcirkelen en zoemen rond de nestingang op wacht voor maagdelijke koninginnen. Het volk kan overgenomen worden door een Boomkoekoekshommel (*Bombus norvegicus*) of soms zelfs door de zeldzame Lichte koekoekshommel (*B. barbutellus*) in ons land.

Meer daarover kun je lezen in het bijenboek waar Theo aan geschreven heeft, vanaf blz. 250, zie <https://www.bestuivers.nl/publicaties/de-nederlandse-bijen/hoofdstukken>.

Theo waarschuwde Marion ook een beetje, omdat als het nestkastje op een drukke plek hangt de boomhommels vrij agressief kunnen reageren. Die reactie geven zij als je in hun vliegrouete naar het nest of heel dicht bij het nest gaat staan.

Het nestkastje in Marion's tuin hangt op een rustige plek achterin de tuin en Marion heeft blijkbaar zeer rustige en niet agressieve bewoners die rustig bleven toen zij het kastje open maakte.

Zij wilde ook weten hoelang het nest actief blijft en of het een permanent nest wordt. Volgens Theo is het nestje nog in de beginfase en het volkje zal nog groeien. Nadat er geen activiteit meer is, wellicht ergens in juli/augustus (of misschien al eerder) kan het nestkastje weer open- en schoongemaakt worden. Het volgend jaar kan er dan weer een 'andere vogel' in nestelen.

Boomhommel in nestkastje (foto M. vd Heuvel)

Het is niet zo dat het nestkastje weer door hetzelfde hommelveolkje wordt gebruikt. De koninginnen vliegen, waarschijnlijk ergens in juli, uit en paren. De werksters en mannen sterven en van het volkje blijven alleen de koninginnen over die na de paring een overwinteringsplek opzoeken. Theo heeft nog nooit gehoord of gelezen dat hommels overwinteren in een nestkastje. Pas volgend jaar gaan de overwinterde en bevruchte (juister: geïnsemineerde) koninginnen op zoek naar een nieuwe nestplek om een volkje te stichten. Marion is blij met de hommels in haar tuin. Mogelijk dat de dieren het volgend jaar toch weer graag terugkeren in haar tuin om ons te herinneren aan de nieuwsgierigheid en het enthousiasme van Frans.

Reacties en nieuwe vragen

Heb je zelf ook iets vreemds gezien, of wil je nu eindelijk zelf eens een vraag stellen in deze rubriek, stuur je reactie dan tijdig in. Alle nieuwe vragen of onbekende waarnemingen zijn van harte welkom (☎ 06 - 83125218 of ✉ rob.vereyijken@planet.nl).

Reacties tot 15 augustus 2023 kunnen in de volgende aflevering verwerkt worden.

Coördinatoren van de werkgroepen:

Dongevallei:	Guido Stoker 06 - 12215643 dongevallei@tilburg.knnv.nl
Foto's:	Marcelle Leoné 013- 4557220 fotos@tilburg.knnv.nl
Geologie:	Hanneke Bogaerts 06 - 42984231 hbogaerts@home.nl
Insecten:	Theo Peeters 013 -4560116 insecten@tilburg.knnv.nl
Kaaistoep:	Jaap van Kemenade 06-53941104 kaaistoep@tilburg.knnv.nl
Mossen:	Maarten Mandos 013 -5050930 mossen@tilburg.knnv.nl
Paddenstoelen en korstmossen:	José Langens 06-27042960 paddenstoelen@tilburg.knnv.nl
Plaggen:	Berry Staps 06-20615921 plaggroep-knnv-tilburg@hotmail.nl
Planten:	Loes van Gorp 013 - 5423672 planten@tilburg.knnv.nl
Stadsnatuur:	Rob Vereijken 013 -5438841 stadsnatuur@tilburg.knnv.nl
Vogels:	Ben Akkermans 013 - 5362107 vogels@tilburg.knnv.nl
Zoogdieren:	Vacature Tijdelijk: secretaris@tilburg.knnv.nl

Contributie:

Gewone leden	: € 30,00
Huisgenootleden	: € 12,50
Jongeren tot 25 jaar	: € 15,00
Buurleden (leden die al lid zijn van een andere afdeling)	: € 12,50
Abonnement Oude Ley	: € 15,00

Ledenadministratie:

Marie-Cécile van de Wiel
013 - 5436541 | secretaris@tilburg.knnv.nl

Rekeningnummer van de afdeling:

NL03 TRIO 0390 2533 91 t.n.v. KNNV-afd. Tilburg

Opzegging van het lidmaatschap vóór 1 november bij de secretaris.

Secretariaat KNNV-afd. Tilburg
Veldhovenring 27
5041 BA Tilburg

